

Elżbieta Siarkiewicz

Uniwersytet Dolnośląski DSW Wrocław

ORCID: 0000-0002-4731-570X

Imersja. Wgląd w poradnictwo na łamach *Studiów Poradowniczych/Journal of Counselogy* 2012–2022

Czasopismo *Studia Poradownicze/Journal of Counselogy* wydawane przez Naukowe Towarzystwo Poradownicze, wychodzi od 2012 roku. Do tej pory wyszło jedenaście tomów. Ten tekst jest rezultatem immersjonistycznego wglądu w treść tekstów ukazujących się w *Studiach*. W jego wyniku autorka wyodrębnia trzy płaszczyzny, na których podejmowano poradownicze analizy: płaszczyznę poradniczej praktyki, płaszczyznę poradniczego doświadczenia oraz płaszczyznę idei. Tym samym z jednej strony identyfikuje procesy immersyjne w różnych projektach badawczych idących ku antropologii poradnictwa, z drugiej strony zastanawia się, czy zwrot w kierunku podmiotu radzącego się jako podmiotu sprawczego, działającego, który wyraźnie dominuje, prowadzi do performatywnego zwrotu w poradnictwie oraz w poradownictwie.

Słowa kluczowe: imersja, paradygmat immersjonistyczny, poradownictwo, performatywny zwrot w poradnictwie i w poradownictwie

Imersja¹ jest identyfikowana i obecna w naukach technicznych, w fizyce, w optyce, w refleksji związanej z nauczaniem języków obcych, w sztuce, w teorii gier komputerowych, w tworzeniu symulacji. Oznacza z jednej strony zwiększenie jasności obrazu czy umożliwienie zdolności do dostrzegania niewielkich szczegółów, do stopniowego powiększania ich (tak wykorzystywany jest obiektyw immersyjny w mikroskopie). Z drugiej strony, w astronomii, oznacza wejście jednego ciała niebieskiego w cień drugiego, jednym słowem tu imersja bywa dokonaniem symbolicznego pochłonięcia, przejścia². Ale imersja to również wsłuchiwanie się w dźwię-

¹ Polski termin “imersja”; “immersja” w nauce ma charakter wieloznaczny, pochodzi z języka łacińskiego: *immergere* (zanurzyć), *immersum*, *immersio* (zanurzenie). *Słownik języka polskiego PWN* wskazuje na możliwe dwa zapisy: immersyjny, immersyjny: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/imersja.html>. Przeglądając się literaturze przedmiotu, zauważyłam, że oba sposoby zapisywania pojawiają się w publikacjach z obszaru nauk społecznych i humanistycznych. W moich tekstach zapisuję “imersja”.

² O takim pochłonięciu, przejściu głównego bohatera i doprowadzeniu go do doświadczenia granicznego mogliśmy czytać u Jeana Boudrillarda o sztuce znikania [w eseju *Dlaczego jeszcze wszystko nie zniknęło?* (2009), oglądać w filmie z 2011 Jana Komasy *Sala samobójców*].

ki, głosy, to wczuwanie się w klimat otoczenia, przeżywanie tego otoczenia – odbiór dzieła literackiego, muzycznego, zanurzenie się w odmiennej kulturze, w języku tej kultury (Eco, 2007; 2008). Imersji przypisuje się stan obecności, takie bycie „w” jakiejś wyodrębnionej przestrzeni, czy to rzeczywistej, czy to symbolicznej, oraz akcentuje się fakt, iż jest to obecność aktywna, zaangażowana poznawczo, intelektualnie, psychicznie, emocjonalnie (Kłosiński, 2018). Bywa zatem imersja **stanem** zanurzenia, przeniknięcia oraz **procesem** zanurzania się, przenikania w przestrzeni postawionych celów, w przestrzeni zainteresowania, ciekawości, pasji, działań.

W tym tekście skoncentruję się na imersji, którą w naukach społecznych czy humanistycznych wiąże się z postępowaniem badawczym, z odczytaniem tekstów w ich kontekście, czy z procesami zaangażowania badacza w terenie badawczym. Przestrzenią moich zainteresowań czynię *Studia Poradownicze/Journal of Counsellogy* (lata 2012–2022; vol. 1–11)³, w celu identyfikacji imersji i wykorzystaniu jej w badaniach nad praktyką poradniczą, w badaniach poradowniczych. Zamierzam przyrzeć się zarówno temu, czy jest, jak i czym jest owo zanurzenie i zanurzanie się obecne w tekstach ukazujących się na łamach *Studiów*.

Zanurzenie w teren badań

W naukach społecznych i humanistycznych imersja i jako stan, i jako proces pojawia się przy kategoriach metodologicznych. Paradygmat badań imersjonistycznych identyfikowali badacze anglosascy (po Bronisławie Malinowskim) i odnosili go do badań terenowych, do indywidualnych badań antropologicznych, prowadzonych w sposób osiadły w różnych kulturach, w społecznościach, prowadzonych tak, by dzielić rytm życia z tymi, których chce się poznać, zrozumieć, a następnie opisać (Winkin, 2007, s. 126)⁴. W tym znaczeniu imersja to sytuacja, w której badacz jest „gdzieś, tam” i z takiego faktu zanurzenia ma szansę przejść w proces zanurzania się. Ale imersję dostrzega się także w badaniach endotycznych, „udomowionych”, zorientowanych lokalnie, w terenie swojskim, bliskim badaczowi, czyli tu, gdzie badacz czuje się „u siebie”. Tutaj owo zanurzanie się stanowi naturalny proces, naturalne doświadczenie (Winkin, 2007; Czaja, 2010). Uogólniając, warto zauważyć, że przy imersji jako takiej można dostrzec, iż jest jej potrzebny (niezbędny?) mniej lub bardziej dookreślony teren. Teren badań, do którego badacz zbliża się, w który badacz wnika, w który zanurza się, czy przez który przenika, lub w którym zwyczajnie jest obecny. W poradnictwie teren dla imersji może mieć charakter bardzo

³ Gdy będę w tym tekście przywoływała *Studia Poradownicze/Journal of Counsellogy* zastosuję skrót: *Studia*, a gdy będę przywoływała konkretne teksty opublikowane w *Studiach*, wskażę w tekście nazwisko autora oraz w nawiasie rok publikacji tekstu, rezygnując z pełnego zapisu bibliograficznego, ponieważ wszystkie teksty dostępne są na stronie internetowej *Studiów*.

⁴ Wskazując na paradygmat imersjonistyczny w badaniach antropologicznych oraz odnosząc się do imersji w poradnictwie, stosuję zapis taki, jaki znajduje się w polskim wydaniu książki Yves Winkina *Antropologia komunikacji. Od teorii do badań terenowych*.

realny, fizyczny, geograficzny (poradnia, szkoła, gabinet terapeuty), może też nim być teren przypadkowych spotkań czy miejsce rozmów (miejsce, które nie istnieje w sposób trwały, ale powoływane jest na chwilę, na czas udzielenia pomocy, porady, wsparcia). W tym znaczeniu terenem tym może być przestrzeń tekstu, przestrzeń narracji „usytuowana pomiędzy autorem a tekstem” (Eco, 2008, s. 76), to tekst poradników, opisane czyjeś doświadczenie, ofiarowana biografia (Demetrio, 2000) czy – jak proponuje Barbara Fatyga – terenem staje się badawcza wyprawa „po horyzont poznawczy”. Teren może być zatem rozumiany także metaforycznie, symbolicznie (Fatyga, 2011, s. 93–103).

Poradnictwo – perspektywa przyjęta w *Studiach*

Zanim przejdę do opisanego rezultatu imersjonistycznego wglądu w *Studia*, krótko przypomnę cel, jaki ich Redakcja (2012, s. 11) sobie postawiła:

(*Studia*) Powołane zostały jako forum wymiany myśli, refleksji teoretycznych, doświadczeń, wniosków nasuwających się z prowadzonych badań polskich i zagranicznych. Są odpowiedzią na coraz bardziej zauważalny wzrost zainteresowania problematyką niesienia pomocy przez poradnictwo, co w praktyce wyraża się nie tylko rozwojem różnego rodzaju poradni i tworzeniem stanowisk doradcy w różnorodnych instytucjach, nie tylko otwieraniem kierunków studiów i specjalności oraz przygotowywaniem „specjalistów od pomagania”, ale także przyrostem piśmiennictwa poświęcanego problematyce niesienia tego rodzaju pomocy, jaką jest udzielanie rad, porad, konsultacji, terapii, psychologicznego wsparcia. Zarówno wielorakie konteksty tej pomocy, jak i jej formy, coraz częściej stają się więc przedmiotem uwagi badaczy społecznych – poradodawców oraz refleksyjnych praktyków. Podejmując analizy wymienionych procesów, zdarzeń i faktów składających się na „spektrum” poradnictwa, wszyscy oni starają się je zrozumieć, zinterpretować i wyjaśnić. Choć występowanie poradnictwa w życiu społecznym znane jest nie od dziś, badania takie są bardzo młode i nie zawsze zwieńczone wynikami o wysokich walorach teoretycznych. Rozwój poradnictwa jako nauki o poradnictwie wymaga więc zbiorowego wysiłku zarówno badaczy, jak i twórczych praktyków, zaangażowanych w obserwowanie, analizowanie i teoretyzowanie.

Myślę, że w tym miejscu warto zwrócić uwagę na sam termin **poradnictwo**, który jest terminem centralnym. Ponownie oddam tu głos Redakcji (2012, s. 14):

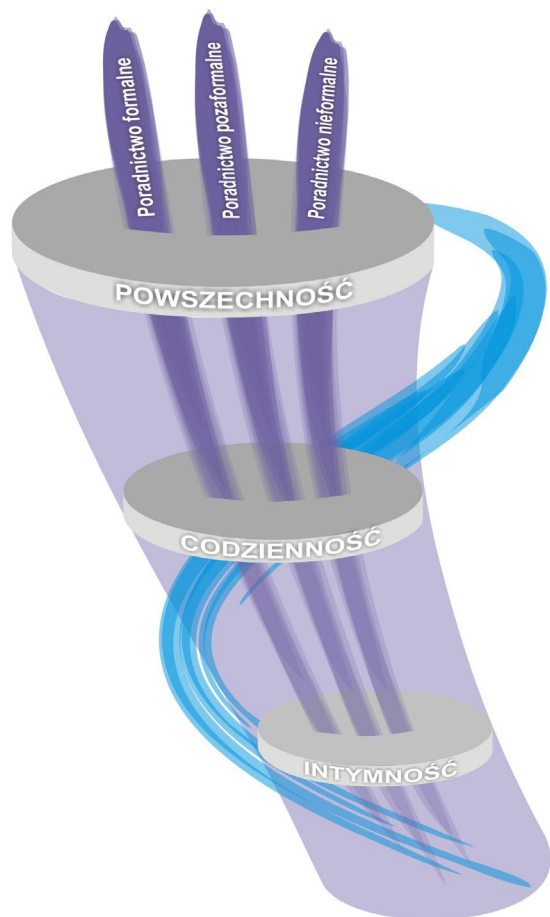
Redakcja miała duże trudności z adekwatnym przekładem tytułu czasopisma na język angielski. Chodziło zwłaszcza o termin, który w Polsce oznacza naukę/teorię poradnictwa – poradnictwo, i który już wszedł do naukowego dyskursu. Najbardziej adekwatnym odpowiednikiem dla niego w języku angielskim, wydał się nam termin *counselogy*. Składa się on z dwóch członów „*counsel* – porada” i końcówki „*logy*”. Konstruowanie nazwy tej nauki/teorii jest analogiczne do sposobu tworzenia nazw innych nauk: *anthropology*, *antology*, *psychology*,

sociology itp. Podobny termin został przed laty użyty też przez T. Wilsona i A.B. Stillsa w odniesieniu do uprawianej przez nich nauki o poradnictwie. Wówczas napisali: the term multicultural counseling refers [...] to the study of the process of counselling from cultural perspective (termin wielokulturowe poradnictwo odnosi się (...) do badania procesu poradnictwa z perspektywy kulturowej) ("Journal of Non-White Concerns in Personnel and Guidance", Volume 9, Issue 3, pages 103–108, July 1981). Nawiązujemy więc do tej sugestii i po licznych dyskusjach przekładamy tytuł „Studia Poradoznawcze” na „Journal of Counseling”. Termin *counseling* – zdaniem Alicji Kargulowej – może puentować wstępny etap tworzenia nauki o poradnictwie i zachęcać do dalszych poszukiwań badawczych.

Te oba przywołane tu fragmenty pochodzą z tekstu *Od Redakcji*, który ukazał się w 1 wolumenie *Studiów* w 2012 roku, tekstu będącego zaproszeniem do publikowania, tekstem otwierającym ideę *Studiów*. Na to zaproszenie badacze polscy i zagraniczni odpowiedzieli. Poniżej zarysuję i uwypuklę imersyjne podejścia badaczy poradnictwa, które odczytałam w *Studiach*. Imersyjne podejście – które zaproponowała i do którego zaprosiła Redakcja.

Imersja w badaniach nad poradnictwem

Imersję w poradnictwie rozumiem jako badawczy ruch, dynamiczny, będący zazwyczaj złożonym procesem pozwalającym na pogłębienie sposobu patrzenia na doświadczane przez ludzi czy grupy społeczne problemy, na pogłębienie perspektywy doradcy, radzącego się oraz ich wzajemnej relacji. Zarysowując i wyjaśniając metodologiczne ramy rozumiejącego wglądu w poradnictwo, tworząc graficzne ujęcie imersjonistycznych badań nad poradnictwem (Siarkiewicz, 2010, s. 33), odniosłam się do metodologicznego dorobku pedagogów, etnografów, etnometodologów, socjologów humanistycznych i krytycznych, by symbolicznie „przeniknąć” praktykę poradnictwa, tę, która jest osadzona w powszechności (dostępna dla wszystkich, jako poradnictwo formalne, czyli działania rządowe, działania pomocy społecznej, działania instytucji), tę, którą skrywa codzienność (realizowaną jako pozaformalne i nieformalne poradnictwo), oraz tę, toczącą się w przestrzeni intymnej (jako osobiste, niepowtarzalne doświadczenie jednostki, jako doświadczenie wpisane w biografie). Tak poznawałam, identyfikowałam i opisywałam różne poradnicze praktyki. Kontynuację możliwości, jakie dają badania imersyjne w poradniczej przestrzeni, można odnaleźć w pracach wielu badaczy poradnictwa opublikowanych w książce: *Uczenie się – Doświadczenie – Imersja. Poradnictwo zaangażowane*, pod wspólną redakcją Elżbiety Siarkiewicz i Bożeny Wojtasik (2016), także w najnowszej książce Alicji Kargulowej (2023): *Poradnictwo od nowa. Emergencja i relacja rezonansu społecznego w dyskursie poradoznawczym*.

Rys. 1. Imersjonistyczny wgląd w poradnictwo. Graficzne ujęcie metodologicznych doświadczeń i propozycji badań terenowych etnografów, etnometodologów (źródło: Siarkiewicz E., 2010, s. 33)

Zechcę teraz wykorzystać to wcześniejsze doświadczenie, by spojrzeć na teren badań tych badaczy, których interesuje poradnictwo, którzy podzielili się swoim doświadczeniem, wynikami swoich badań, swoimi refleksjami na łamach *Studiów*, oraz by tym przywołaniem graficznego ujęcia wglądu w poradnictwo zilustrować proces imersyjny usytuowany w badaniach, odczytanych przeze mnie w *Studiach*. Analizując teksty opublikowane, odstąpiłam od ich chronologicznego układu, a próbowałam dostrzec, zidentyfikować imersjonistyczne postępowanie badawcze w trzech płaszczyznach: w przestrzeni poradniczej praktyki; w przestrzeni poradniczego doświadczenia; w przestrzeni idei – w paradoznawstwie. Omówię je po kolei.

Badacze w badaniach – przestrzeni poradniczej praktyki

Próbując identyfikować procesy zanurzania się w poradniczą praktykę, warto zacząć od pytania: czym jest ta przestrzeń poradniczej praktyki i jaka jest? Odpowiedź na nie nie jest oczywista, podobnie jak nieformalne poradnictwo zaznaczone na rysunku ukazującym imersjonistyczny wgląd w poradnictwo. Znacznie łatwiej identyfikować tę przestrzeń dla poradnictwa, która ma formalny, instytucjonalny kształt. W słowach Sanny Vehvilainen (2021, s. 63–65) z Uniwersytetu w Eastern Finland moją uwagę zwróciło ujęcie poradnictwa jako „rodziny praktyk”, praktyk, które niejednokrotnie „łączą” się w doświadczeniach klientów. Ta poradnicza praktyka i jej naukowe opisy w opinii badaczki ukryte są w wielu różnych dyscyplinach naukowych, i to z powodu tej „ukrytości” praktyka jest nieco rozproszona, z niejasną, niespójną podstawą naukową, co wywołuje napięcia i konflikty, a równocześnie w czym upatrywana jest i jej siła i badawcze inspiracje. W rodzinę tych ukrytych poradniczych praktyk, ukrytych między innymi w interakcjach, których złożoność odsłania Vehvilainen, wpisują się doświadczenia badawcze Borisa Cyrulnika z Uniwersytetu w Toulon (2015). Buduje on i włącza nieformalne wsparcie opiekunów rezylencji, którymi stają się osoby znaczące, pojawiające się w miejscach, w których ludzie doświadczają dramatycznych przeżyć (np. miejsca działań wojennych). To aktorzy, piłkarze, piosenkarze, znani celebryci, którzy poprzez swoją obecność oraz zaangażowanie w spotkania z dziećmi doświadczonymi traumą uruchamiają w nich procesy radzenia sobie, wolę życia, działania, nadzieję na zmianę. W tę praktykę wpisuje się również piśmiennictwo poradnikowe czy incydentalne wsparcie budowane w mediach, usytuowane w przestrzeni Internetu, od lat zgłębiane przez polskich badaczy (Zielińska-Pękał, 2012; Śliwerski, 2015; Zierkiewicz, 2016; Rusinek, 2019). Szczególnym przykładem piśmiennictwa poradnikowego stały się dla Aleksandra Nalaskowskiego (2019) standardy edukacji seksualnej rozumiane jako kompendium porad (szkoda, że ta analiza została przemilczana, że nie uruchomiła dialogu twórców przywołanych standardów i dokumentów z przytoczonymi argumentami, budowanymi uzasadnieniami). Badacz, identyfikując tygiel porad osadzonych w przestrzeni dokumentów, odsłonił jeden z wielu procesów stawania się, zidentyfikowanego przez Alicję Kargulową *homo consultansa* i proces konstruowania *homo consultansa*, nad którym w tym samym numerze (2019) Alicja Kargulowa zastanawia się, czy jest on szansą, czy też problemem dla poradnictwa (a może przekleństwem, też dla siebie samego, dla *homo consultansa*? – [uwaga ES]). Wielu badaczy zwróciło uwagę, iż szeroko rozumiany kontekst życia niejako wymusza zmiany w sytuowaniu poradniczych praktyk. Profesor Magdalena Piorunek⁵ (2022) upomina się o „przewidywanie nieprzewidywalnego”, o refleksyjny wgląd w kreowane idee poradniczych praktyk, a przywołując możliwe scenariusze edukacji rynku pracy przyszłości i odwołując się do idei przemysłu czwartej generacji, wskazuje

⁵ Pani Profesor jest Przewodniczącą Sekcji Poradnictwa Pedagogicznego KNP PAN.

na zagrożenia wynikające z naiwnego „przewidywania tego co przysze”. Badaczka akcentuje znaczenie myślenia o obecnych i przyszłych trendach społecznych, kulturowych, ekonomicznych czy demograficznych w konstruowaniu poradniczych odpowiedzi na zapotrzebowanie podmiotów poszukujących pomocy i wsparcia, otwiera tym samym instytucjonalną i nieinstytucjonalną przestrzeń poradnictwa i przestrzeń dla poradnictwa. Pisząc o *Life Design*, o poradnictwie życia, poradnictwie kariery, francuska badaczka Valerie Cohen-Scali (2019) wprost zwraca uwagę na konieczność „wyprowadzenia” poradnictwa z klasycznych wizji i „usytuowania” go w złożonych kontekstach, w których znalazła się młodzież, młodzi dorośli, budujący własną tożsamość, karierę, projektujący swoje życie. Tę przestrzeń dla poradnictwa Cohen-Scali dostrzega w procesach dialogicznych i narracyjnych, które to procesy od lat znaczną częścią swoich zainteresowań uczyniły polskie badaczki: Bożena Wojtasik (2012), Violetta Drabik-Podgórna (2013, 2019), Aneta Słowik (2017, 2020). Michał Mielczarek (2017) identyfikuje i odsłania „poradnicze pole” będące obrazem wewnątrznie złożonej, pulsującej poradniczej praktyki usytuowanej w szerokim kontekście, który dla owej praktyki nie jest obojętny. O konieczności uruchamiania zmian w poradniczych praktykach, szczególnie w poradnictwie usytuowanym na styku edukacji i doradztwa, piszą badacze belgijscy z Uniwersytetu w Mons: Emilie Carosin i Damien Canzittu (2019), opisujący poradniczy projekt integrujący nauczanie i doradztwo GOAL. Wskazują oni na konieczność nie tylko integracji poradniczych praktyk, integracji budowanej na zaangażowaniu nauczycieli i doradców, ale również na adekwatnym budowaniu „połączeń” owej „rodziny praktyk”, adekwatnym do dynamiki zmieniającego się życia i do kontekstu, w którym to życie jest budowane/realizowane. W swojej koncepcji poradnictwa społecznego Rie Tomsen (2016) z Uniwersytetu w Kopenhadze proponuje zdecydowane wyjście z formalnej, instytucjonalnie budowanej relacji doradca–radzany się i wejście w małe społeczności, zbudowane na wzajemnym zaufaniu i na nabytych oraz uznanych przez społeczność kompetencjach doradczych. To krytyczne odczytanie i krytyczne ujęcie poradniczych praktyk, ich odkrywanie, przenikanie i nazywanie, identyfikacja tych praktyk, wychodzących z instytucjonalnych ram, było możliwe, jak się zdaje, dzięki wychodzeniu badaczy poza instytucjonalną oczywistość, dzięki rozumiejącemu wglądowi w relację pośrednią i zapośredniczoną między doradcą a radzającym się. Procesy immersyjne wydają się doświadczone przez wielu badaczy, o czym piszą, wskazując między innymi na napotymane trudności w identyfikowaniu przestrzeni przeznaczonej, wyznaczonej, otwartej dla poradnictwa z jego dynamiką i nieprzewidywalnością. Gdybym miała wskazać na szczególny przypadek immersji rozumianej jako wejście w cień, jako całkowite przyjęcie czyjeś perspektywy lub jej przejęcie, to wskazałabym na szczególny rodzaj relacji budowanej między autorem tekstu a jego odbiorcą i czynienie z poradników – bezradników (Śliwerski, 2015; Zierkiewicz, 2016; Rusinek, 2019). To wskazałabym również na relację po(mocy) i prze(mocy) w przestrzeni porad, w przestrzeni budowanego wsparcia czy pomocy społecznej, na co zwracają uwagę Daria Zielińska-Pękał (2012) i Anna

Kola (2015), lub na uwikłania poradniczych relacji w radzeniu sobie z doświadczanymi trudnościami. Maria Mendel (2020) wyodrębniając i identyfikując procesy rekonstruowania siebie w obliczu sytuacji trudnych, niekiedy traumatycznych, zwraca uwagę na złożony proces przechodzenia przez fazę liminalną jako jedną z tych, która pozwala na doświadczenie zmiany, na dojrzewanie, na rozwoju, lub – nie dopuszcza do tej zmiany, do dojrzewania, do rozwoju. Autorka obnaża tym samym pozory i (bez)sens niektórych doświadczeń, także tych poradniczych. Podobne kategorie przywołuje Gaston Pineau (2021) z Uniwersytetu w Montrealu, identyfikując „doświadczeniowe uczenie się” i sytuując w nim poradnictwo jako naturalne, wpisane w kulturę, towarzyszenie jednostce, uwikłane w wiele innych procesów. Podobnie odczytuję tekst portugalskich badaczy, rysujących portret „stanu zawieszenia” młodzieży NEET (niekształcząca się, niepracująca ani nie szkoląca się), będącej wyzwaniem nie tylko dla edukacji, poradnictwa czy społeczeństwa, ale przede wszystkim – dla samej siebie (Mafalda Frias, Luís Alcoforado, António Cordeiro, 2022). W analizie formalnych poradniczych praktyk realizowanych w instytucjach, które ukazały się na łamach *Studiów* również odczytałam immersyjny wgląd w przestrzenie poradni. Dokonuje tego Barbara Skalbania (2014), wskazując na poradnię jako miejsca uczenia się czy jako miejsca magiczne, w których dochodzi, jak to odczytuję, do różnych rytuałów przejścia uruchamiających zmiany, dojrzewanie, rozwój. Zagłębiając się w przestrzeń doradztwa zawodowego, Piotr Krawczyk (2016) odsłania rozbieżności między tym, co w doradczych projektach założone a co rzeczywiste i co może – moim zdaniem – prowadzić do „zagubienia podmiotu”, do jego dodatkowego „rozedrgania”. Na podobne kwestie zwraca uwagę Sebastien Pesce (2017) z Uniwersytetu w Tours, diagnozując pułapki, jakie mogą pojawić się w doradczych relacjach, kiedy prowadzi analizę poradniczej praktyki – od tej ujętej klasycznie, czyli instytucjonalnej, do tej opartej na semiotyce i filozofii pragmatycznej, czy Viviana Valenzuela (2021) z Argentyny, identyfikująca poradnicze praktyki w przestrzeni sztuki, w spotkaniach z muzyką (wyrażanie uczuć, redukcja napięć, budowanie wsparcia i sprawstwa podmiotu) i wskazująca na znaczący poradniczy potencjał projektów edukacyjno-społecznych.

Zdaje się, że przyjęcie badawczej pozycji zaangażowanej, uruchomienie różnych typów uczestniczenia w badanych praktykach, przyjęcie i uznanie otwartej postawy, pozwoliło na badawcze zanurzenie się w badany świat i na dostrzeżenie poradniczych praktyk, na ich identyfikowanie w przestrzeniach, które dotąd nie były naukowo zgłębiane. Ta zaangażowana pozycja pozwoliła na wyodrębnienie wielu samoistnych i intencjonalnych połączeń między tymi poradniczymi praktykami, połączeń tworzących delikatne, nietrwałe, ale ukazujące się w kluczowych miejscach dla poradnictwa – poradnicze sieci (Wojtasik, 2012). Imersjonistyczny wgląd w tę pierwszą płaszczyznę, w świat praktyki poradnictwa, odsłonił wiele nieformalnych praktyk także zanurzonych w formalnych instytucjach i pozwolił na opis złożonej relacji doradca–radzący się, także relacji zapośredniczonej, oraz relacji z samym sobą, budowanej w słowie i w milczeniu (Siarkiewicz, 2014; Czerkawska

2018). Domaga się przedefiniowania pojęć, zmiany w myśleniu o diagnozie i o poradniczej relacji, a nade wszystko uruchamia refleksje nad praktyką tych, którzy tę praktykę konstytuują, czynią oraz opisują, na co wskazują we wspólnym tekście Barbara Skalbania i Marek Kawa (2022). Imersjonistyczny wgląd w treść artykułów opublikowanych w *Studiach*, w treść artykułów, będących efektem pracy badaczy zainteresowanych poradnictwem, a pochodzących z różnych stron (Polska, Kanada, Francja, Finlandia, Belgia, Dania, Portugalia, Argentyna) i skoncentrowanych na różnych poradniczych praktykach, przypomniał mi o perspektywie badawczej, którą Victor Turner nazywa „performatywną refleksyjnością” uwypuklając **zaangażowane i angażujące działania badaczy**, ich twórczy niepokój, nachylenie, namyślanie się nad sobą i swoim badawczym doświadczeniem (Turner, 1988; Denzin, Lincoln, 2009, s. 549–833).

Doradcy o sobie i o radzących się – przestrzeń doświadczenia

Zanurzenie we własny świat, we własne doświadczenie oraz doświadczanie, które stanowi drugą wyodrębnioną płaszczyznę, zawsze przypomina nam o Sokratesie, który jako główny cel swojej obecności w świecie społecznym, w świecie publicznym, postawił pobudzanie do krytycznego myślenia i pogłębiania refleksji nad własnym działaniem (Platon, 2008, s. 59). W naukach społecznych i humanistycznych mocno akcentowana jest teoria ugruntowana, autoetnografia, autobiografia, jako te metodologie, które poprzez pogłębianą autorefleksję nad własnym działaniem, własnym doświadczeniem i doświadczaniem umożliwiają wgląd we własny świat (Konecki, 2000; Denzin, Lincoln, 2009; Mielczarek, 2020). Prowadzone zgodnie z ich założeniami badania to zazwyczaj zaproszenie w przestrzeń codzienności, w przestrzeń intymności, wyodrębnionych w imersjonistycznym projekcie badań a usytuowanych w najgłębszym doświadczeniu (dwa niższe kręgi, rys. 1). W przestrzeń poradniczego doświadczenia (własnego i innych, doradców, radzących się) zaprosiły nas na łamach *Studiów* kanadyjskie badaczki: Sandra Collins, Nancy Arthur, Candace Brown i Barbara Kennedy (2013). Podzieliły się swoimi doświadczeniami z poradniczej pracy w środowisku zróżnicowanym kulturowo, sięgnęły po metodę opartą na zdarzeniach krytycznych (*critical incident technique*, CIT), by między innymi ukazać znaczenie wrażliwości w relacji doradcy i radzących się, by ukazać znaczenie wrażliwości kulturowej, by wyakcentować toksyczny brak poczucia sprawczości i oddania sprawie, dla której się angażujemy, oraz by zidentyfikować luki w kompetencjach doradców i w procesie ich kształcenia. Fenomenologiczne badania doświadczeń młodzieży, która korzystała ze wsparcia doradców wielokulturowych, poprowadziły badaczki z Uniwersytetu Calgary: Anuska Kassen, Amy Rose Green oraz Jasmine Nattoo (2017). Ich koncentracja na doświadczeniu poradnictwa wielokulturowego młodych ludzi oraz identyfikacja kategorii „umiejętności wielokulturowe” pozwoliła na imersyjny wgląd w poradnicze

kompetencje doradców, umożliwiła identyfikację potrzeby zdecydowanej indywidualizacji poradnictwa oraz potrzebę rozszerzenia poradniczej relacji poza wyznaczone działania pomocowe, w celu budowania szerokiego pola wsparcia i wzmacniania poradniczych rezultatów. Sięganie do ukrytych pokładów bardzo intymnego doświadczenia, do wrażliwości, które mogą uaktywniać problemy osób dorosłych, odnalazłam w tekście brazylijskich badaczy: Marcela Afonsa Ribeiro, Marii de Conceicao Coropos Uvaldo i Fabiano Fonseca da Silvy (2015). Wykorzystali oni paradygmat narracyjny i zidentyfikowali narracyjne wzory tożsamości pracowniczey, określając jako kluczową – relację, a w swoich przesłaniach dla poradnictwa wyakcentowali obecność oraz znaczenie stereotypów unieruchamiających sprawczość, redukujących umiejętność radzenia sobie i prowadzących do budowania niewłaściwych, toksycznych relacji władzy czy do mobbingu. Alicja Smolbik-Jęczmień (2020) badając współlistnienie przedstawicieli różnych pokoleń na rynku pracy, również w tej przestrzeni dostrzega tę dynamikę, która może inicjować potrzebę poradniczej interwencji. Proces wnikania w pokłady szczególnej wrażliwości, w intymność poradniczych potrzeb i doświadczeń ukazali: Agnieszka Chojnacka (2021) pisząc o poradnictwie w żałobie niezbędnym dla kobiet po stracie prokreacyjnej, czy Andrzej Ładyżyński (2012) identyfikując potrzeby poradnictwa dla przyszłych rodziców, wchodzących w procesy adopcyjne lub, w innym tekście (2022), wskazując i wyróżniając w różnych przestrzeniach rodzinę jako wrażliwy podmiot poradniczych czy terapeutycznych działań. Tu badacze nie tyle odsłaniają doświadczenie tego poradnictwa, ile jego ułomność, niedoskonałości czy wręcz jego „antytezę” (bagatelizowanie doświadczeń trudnych, ignorowanie nabytej wiedzy z doświadczenia, odtrącanie czy wulgaryzacja problemów). Co cenne, przywołują oni własne zawodowe doświadczenie przy budowaniu wsparcia oraz własne refleksje z tym związane. Przykładem procesu wnikania w poradnicze doświadczenie jest projekt badawczy przywołany przez francuskiego badacza Herve’a Bretona (2021), który zanurza się w narracje osób dorosłych i buduje szczególny poradniczy model prowadzący od diagnozy do narracji rozumianej właśnie jako poradnicze doświadczenie. Ukazuje jednocześnie francuską poradniczą tradycję prowadzenia namysłu nad doświadczeniem własnym, nad historią własnego życia, nad identyfikowaniem osobistych metod radzenia sobie. Wnikanie w doświadczenie dialogu pojawia się w wielu tekstach. To mocne akcenty prac i refleksji Jeana Guicharda (2018) oraz Valerie Cohen-Scali (2019), którzy wskazują na rolę procesów dialogicznych i narracyjnych w uruchamianiu refleksji nad własnym życiem, nad własnymi celami i dążeniami. Alicja Czerkawska identyfikuje „dialogiczną więź” budowaną w procesie poradniczym, w dialogu radzącego się z doradcą, by w konsekwencji doprowadzić do dialogu radzącego się z samym sobą (Czerkawska, 2018). Badaczka wskazuje jednocześnie na kontekst, jakim może być idea poradnictwa reprezentowana przez doradcę. Idea, która może mieć poradniczy potencjał (doświadczenie wrażliwości, ostrożności, uważności, aktywnego słuchania, obecności) lub taki potencjał unieruchamiać (formalizacja poradniczego doświadczenia, instrumentalna diagnoza,

dyrektywne porady). Zdaje się to kolejną latentną, niejawną przestrzenią poradniczego doświadczenia, wraz z identyfikowanymi w takim doświadczeniu, wpisanymi w takie doświadczenie – ciągłością i zmianą, na które zwraca uwagę Jolanta Lenart (2020).

Zebrane tu przykłady na poradniczą siłę zgłębiania doświadczenia i doświadczania według mnie ukazują proces (od)budowania tego, co Violeta Drabik-Podgórna, odwołując się do filozofii spotkania i dialogiki, nazwała „**antropocentrycznym myśleniem wrażliwym na dialog**” (Drabik-Podgórna, 2013). Badacze odwołują się do ukrytej w doświadczeniu jednostek poradniczej sprawczości jako zasobu zarówno radzących się, jak i doradców. Zasobu sprawczości osłabionej, nadwyrężonej czy utraconej w obliczu trudnych przeżyć, niespodziewanych, przykrych wydarzeń, doświadczanych traum. Owa poradnicza sprawczość wynurzać się może w procesach dialogicznych i narracyjnych, z osobistego doświadczenia, z własnej biografii, z własnej historii, z nabytych nieformalnych i formalnych kompetencji, z tej „performatywnej refleksyjności” (Turner, 1988). Ta poradnicza sprawczość zdaje się wyłaniać po to, by budować poradniczą moc, gotowość do relacji doradca–radzący się, do refleksyjnej, pogłębionej relacji z samym sobą.

Czytanie poradoznawstwa – przestrzeń idei

Zanurzając się w trzecią płaszczyznę zaproponowanej imersjonistycznej analizy, w przestrzeń idei, ponownie oddam głos Redakcji (2012, s. 15). Przeczytamy tu, że termin „poradoznawstwo”:

Może być traktowany jako nazwa wyodrębniającej się samodzielnej interdyscyplinarnej teorii naukowej lub subdyscypliny nauk społecznych. Jako etap tworzenia takiej nauki, która posiada własny przedmiot badań; w której dopracowano się określonej terminologii; ustalono pewne prawidłowości; wypracowano koncepcje; stosuje się obronę metodologię badań.

Treść tego cytatu, myśl w nim zawartą, wykorzystam do zarysowania obrazu idei wyłaniającej się z tekstów opublikowanych w *Studiach*, idei, którą tutaj dla mnie jest samo poradoznawstwo, posiadające własny przedmiot badań, określoną metodologię, wypracowane prawidłowości i koncepcje oraz wypracowaną, sprofilowaną metodologię. Badacze, którzy przyjęli zaproszenie do Rady Naukowej *Studiów*, dzielili się swoimi refleksjami o kwestiach związanych z trudnościami w definiowaniu przedmiotu badań poradoznawczych, z trudnościami związanymi z określeniem specyfiki poradnictwa, z określeniem tego, co teoretyczne i praktyczne, ze specyfiką języka (wszak *Studia* są dwujęzyczne, teksty ukazują się w wersji polskiej i angielskiej). Pełny refleksji list prof. Jeana Guicharda wysłany do prof. Alicji Kargulowej stał się pretekstem nie tylko do przemyśleń tego jak budować *Studia*, ale także do podjęcia dialogu, czego wyrazem jest tekst: *Profesorowi*

Jeanowi Guichardowi w odpowiedzi. Tej odpowiedzi udzielały badaczki Uniwersytetu Wrocławskiego (Zakład Poradoznawstwa), Uniwersytetu Zielonogórskiego (Pracownia Poradnictwa) oraz Dolnośląskiej Szkoły Wyższej (Zakład Pedagogiki Społecznej i Poradoznawstwa): Alicja Czerkawska, Joanna Kłodkowska, Elżbieta Siarkiewicz, Daria Zielińska-Pękał, Edyta Zierkiewicz. Cały zebrany materiał opracowała prof. Alicja Kargulowa (2013). Bez wątpienia była to ważna synteza myśli, pogłębiona analiza, ale jednocześnie odpowiedź na zaproszenie redakcji *Studiów* do zbiorowego wysiłku badaczy poradnictwa oraz twórczych, refleksyjnych praktyków. Po latach, ponownie odczytując artykuł Alicji Kargulowej *O potrzebie badań poradoznawczych. Ku antropologii poradnictwa* (2013) dostrzegam, że ten zapowiadany/identyfikowany **kurs ku antropologii poradnictwa** można dostrzec w wielu tekstach badaczy i refleksyjnych praktyków, które ukazały się w *Studiach* w kolejnych latach, a które przywołałam już wcześniej, podczas analizy dwóch poprzednich płaszczyzn. W tym zbiorowym wysiłku, w próbie budowania metodologicznej tożsamości w poradoznawczych badaniach, pojawiają się teksty wypracowujące kategorie teoretyczne będące rezultatem namysłu nad poradnictwem i analizą wyników badań. Przykładem tego jest przywołana już wcześniej idea „poradniczego pola” osadzona na koncepcji „pola społecznego” Pierre’a Bourdieu (Mielczarek, 2017). Idea „pola poradniczego” wpisuje się w ideę rozszerzenia poradniczego działania poza sytuację poradniczą uznaną jako społeczną (Kassen, Green, Nattoo, 2017). Brazylijska badaczka Maria da Conceicao Passeggi, skoncentrowana na jednostce, na podmiocie poradniczych działań, swoją refleksję integruje wokół podmiotu autobiograficznego, zanurzonego w relacji i z tej pozycji buduje zamysł idei poradnictwa dla podmiotu zdolnego do narracyjnej refleksyjności, podmiotu sprawczego, żywotnego (Conceicao Passeggi, 2021, s. 26). O taki podmiot sprawczy, społecznie zaangażowany, refleksyjny wobec tego, co aktualne (na przykład ocieplenie klimatu) upomina się Lucyna Kopciwicz (2021). Budowanie refleksji nad poradnictwem konsekwentnie prowadzi Anna Bilon, koncentrując swoją uwagę na idei sprawiedliwości społecznej oraz na identyfikacji kategorii teoretycznych i metodologicznych łącznie (2013; 2019; 2021). Podobną konsekwencję odczytuję w tekstach Anety Słowik, która zanurzona jest w idei poradnictwa realizowanego w świecie zróżnicowanym kulturowo, w różnorodnych narracjach i doświadczeniach doradców i radzących się, doświadczających tego zróżnicowania (2014; 2017; 2020; 2021). Idea zrównoważonego rozwoju, którą porusza Jolanta Lenart (2016), oraz idea osadzenia poradnictwa w procesach konstruowania życia, stały się dla Jeana Guicharda oraz dla Marii Eduardy Duarte ważnym naukowym celem. Swój zamysł symbolicznie „zatrzymali” w tekstach, które możemy przeczytać w *Studiach* (2014; 2016; 2018; 2022), a ożywiali go, „puszczając w ruch” w ramach pracy Katedry UNESCO Całozyciowego Poradnictwa i Doradztwa Zawodowego (Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego), na międzynarodowych konferencjach i warsztatach. Guichard, proponując krytyczne spojrzenie na ideę poradnictwa zawodowego, poradnictwo kariery czy koncepcję aktywnego konstruowania życia

zorientowaną na sprawiedliwym i zrównoważonym rozwoju, identyfikuje w kontekście doświadczanych wielowymiarowych kryzysów, „punkt zwrotny”, będący znaczącym potencjałem dla sprawczości podmiotu poszukującego pomocy czy wsparcia (Guichard, 2022). Podobnie można odczytać zaangażowanie Rie Thomsen (2016), która z jednej strony konstruuje na łamach *Studiów* koncepcję poradnictwa społecznego, z drugiej, prowadzi wykłady i warsztaty w ramach prac Katedry UNESCO, w ramach Naukowych Seminariów Poradowniczych (DSW, kierownik prof. Bożena Wojtasik) czy w ramach Horyzontów Pomagania (DSW, kierownik Elżbieta Siarkiewicz). Wydarzenia te opisywane były w *Studiach*, w dziale „Aktualności i kronika”. Dział ten stał się niezwykle ważny dla polskich i zagranicznych badaczy poradnictwa, ponieważ pozwala na wgląd w aktualne wydarzenia skoncentrowane wokół idei poradownictwa oraz na śledzenie rozwoju tej młodej subdyscypliny. W dziale tym pojawiają się również doniesienia o obronionych pracach doktorskich, habilitacyjnych, w których centrum znajduje się poradnictwo i poradownictwo, czy o przyznawanych nagrodach. To również przestrzeń instytucjonalnego budowania poradownictwa, przestrzeń, w której tworzona i uruchamiana jest idea pomocy przez poradnictwo, to bardzo cenny, żywy obraz tworzenia nauki o poradnictwie, dowód na dynamikę specyficzną dla młodej subdyscypliny, którą w tej trzeciej płaszczyźnie immersjonistycznego charakteru *Studiów* identyfikuję.

Co zatem odczytuję jako „wspólne” w tej trzeciej płaszczyźnie – w idei? Mocno akcentowane jest tu poradnictwo zanurzone w relacji, w narracji, w przestrzeni nieustannie budowanej refleksji, które to „obszary” badacze zdają się postrzegać jako **naturalne środowiska podmiotu radzącego się**. To poradnictwo humanistycznie zorientowane z jednoznaczną wizją człowieka jako istoty społecznej i wizją świata, w którym człowiek żyje (Czerkawska, 2018; Guichard, 2018; Cohen-Scali, 2019; Drabik-Podgórna, 2019; Guichard, 2022). Sprawczość podmiotu „będącego w tarapatach” lub „po przejściach” zdaje się w poradowniczych analizach teoretycznych bezsporna i to pewnie z tego powodu można identyfikować ruch w kierunku koncepcji poradnictwa dialogowego, liberalnego, a odejście od poradnictwa dyrektywnego osadzonego na behawioryzmie i psychoanalizie (Kargulowa, 1986; Wojtasik, 2012). Takie spojrzenie zdaje się kierować metodologiczne zainteresowania badaczy w kierunku antropologii poradnictwa oraz w kierunku ujęcia radzącego się jako *homo consultansa*, kłopotliwego dla badaczy, dla doradców, a także dla samego siebie (Kargulowa, 2012; 2013; 2019). *Studia*, jednocześnie odslaniające i przybliżające ideę poradownictwa jako młodej subdyscypliny naukową, stały się immersyjne.

Konkluzje

Przeglądając teksty opublikowane w *Studiach*, dostrzegłam, że skutecznie stworzyły one miejsce i jednocześnie otworzyły przestrzeń dla badań nad poradnictwem i budowania poradownictwa. Redakcja zaprosiła do współpracy badaczy z różnych

stron, z różnych dyscyplin naukowych, analizujących różne przestrzenie społecznego świata, a jednocześnie skoncentrowanych wokół problematyki poradnictwa i poradczawstwa, dając szansę do imersjonistycznego ujęcia poradniczej praktyki, poradniczego doświadczenia i poradniczej idei. Po dziesięciu latach, jedenastu tomach mogłam więc tę odpowiedź badaczy, którzy przyjęli zaproszenie redakcji, ten efekt ich zbiorowego wysiłku poddać analizie, wykorzystując imersjonistyczny wgląd w poradnictwo, by ostatecznie zidentyfikować *Studia* jako przestrzeń interdyscyplinarnej wymiany doświadczeń i myśli. Do zaproponowanej przez redakcję dyskusji włączyli się psychologowie, pedagodzy, filozofowie, socjologowie, psychiatrzy, doradcy, pracownicy socjalni, animatorzy kultury, przedstawiciele sztuki, medycy. Ta zróżnicowana grupa w jakimś stopniu odsłoniła różnorodne, złożone i nieoczywiste poradnicze przestrzenie, posługiwała się czytelnym dla wszystkich badaczy poradniczym językiem, opisała metodologiczne dylematy i rozwiązania, wskazała na teoretyczne inspiracje, napięcia oraz zidentyfikowała nieświadomości i luki. To uruchomiona znacząca aktywność, która kolejną aktywność uruchamia, sądząc po liczbie konferencji, seminariów, tematyce międzynarodowych szkół doktorskich, publikacji koncentrujących się wokół poradnictwa, pomocy, wsparcia, których ledwie część została przywołana w działach *Studiów*: „Recenzje” oraz „Aktualności i kronika”.

Identyfikowana w analizowanych tekstach zaangażowana i angażująca badaczy poradnictwa obecność w badanym świecie, obecność wnikająca w dynamikę tego świata i przenikająca ją, ujmująca zachodzące zmiany, inicjująca i podtrzymująca te zmiany, prowokuje do poszukiwania podstaw do myślenia o zwrocie performatywnym, który dokonuje się i w poradnictwie, i w poradczawstwie. Odsłonięcie podmiotu radzącego się jako podmiotu sprawczego, uczestniczącego w procesie zmiany, w dojrzwaniu, w rozwoju oraz podmiotu tej sprawczości potrzebującego, skłania do takiej właśnie refleksji. Przejście od poradnictwa rozumianego jako proces adaptacji do sytuacji trudnej, do poradnictwa rozumianego jako emancypacja od doświadczeń osłabiających czy unieruchamiających moc sprawczą, może być tu kluczowe, podobnie jak zniesienie dominującej, doradczej aktywności z doradcy na radzącego się, dla którego obietnica zmiany ulokowana w poradniczym procesie może stać się performatywnym potencjałem uruchamiającym działanie. Uprawnione jest zatem patrzenie na poradnictwo jako *performance* prowadzony i doświadczany przez *homo consultansa* (Kargulowa 2013; 2019) lub na praktykę poradniczą rozumianą jako „performatywny projekt”, skonstruowany w konkretnym celu, wewnętrznie złożony, konsekwentnie realizowany, sięgający po środki intelektualne, emocjonalne, materialne (Siarkiewicz, 2010; 2016; 2018). Takie spojrzenie ilustrują słowa Ewy Domańskiej, która, zajmując się problemem zdrowia psychicznego i pojawiających się traum, polskim czytelnikom przybliżyła performatywny zwrot dokonujący się w naukach społecznych i w humanistyce (Domańska, 2007, s. 57):

Badania humanistyczne podejmujące tę problematykę są dla jednostki czy wspólnoty rodzajem terapii, przepracowaniem traumy, która to terapia uwidacznia się bądź w żalobie (uleczeniu), bądź w melancholii (depresja). W kontekście zwrotu performatywnego chodzi o to, by wyjść poza melancholijną kontemplację traumy i sprowokować jednostkę czy społeczność do podjęcia rytuałów żałoby czy uroczystości rocznicowych, które są rodzajem społecznych *performance'ów*.

Odczytany kierunek badań nad poradnictwem w *Studiach* oraz rezultaty tych badań, pozwalają na szczególne odczytanie poradniczych praktyk, poradniczych doświadczeń obecnych w przestrzeni Internetu w czasie pandemii Covid-19, których mogliśmy być uczestnikami, obserwatorami, twórcami. Żywe stało się wówczas poradnictwo w świecie wirtualnym, wplecione w ludzką codzienność, obecne na wyciągnięcie ręki, będące przeżyciem, angażującym doświadczeniem i zaangażowaniem jednocześnie. *Homo consultans* szukał wsparcia, wsparcie projektował, organizował i oferował, wsparciu się poddawał. W tak delikatnej utkanej poradniczej sieci mógł otrzymać warunki do bezpiecznego przejścia przez trudne doświadczenia, mógł uruchomić osobisty potencjał, moc sprawczą, ale w tej sieci też mógł się zatrzymać, unieruchomić doznawane trudne doświadczenie i trwać bez zmiany swojej sytuacji (Kargulowa, 2010; 2019; Wojtasik, 2012; Siarkiewicz, 2016; 2018). *Homo consultans*, choć często samotny, w sieci poradniczych praktyk, poradniczego doświadczenia może stawać się samodzielny i sprawczy.

Bibliografia

- Baudrillard, J. (2007). *Dlaczego jeszcze wszystko nie zniknęło? Esej ostatni*. Wydawnictwo Sic!
- Czaja, D. (2010). *Gdzie dalej, gdzie indziej*. Wydawnictwo Czarne.
- Demetrio, D. (2000). *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (2009). *Metody badań jakościowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domańska, E. (2007) Zwrot performatywny. *Teksty drugie*, nr 5, (s. 48–61). IBL PAN.
- Eco, U. (2007). *O bibliotece*. Warszawa. Wydawnictwo Świat Książki.
- Eco, U. (2008). *Interpretacja i nadinterpretacja*. Wydawnictwo Znak.
- Fatyga, B. (2011). Teren. Po horyzont (poznawczy) teren w antropologii. W: T. Buliński. M. Kiarski, *Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej* (s. 93–110). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kargulowa, A. (1986) *Poradnictwo jako wiedza i system działań. Wstęp do poradownictwa*. Wydawnictwo Naukowe UW.
- Kargulowa, A. (2010). O poradnictwie społeczeństwa sieci. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja* nr 2(50), s. 7–22. Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Kargulowa, A. (2016). *Discourses of Counselling: Toward an Anthropology of Counselling*. Societas Vistulana.

- Kargulowa A. (2023) *Poradnictwo od nowa. Emergencja i relacja społecznego rezonansu w dyskursie poradczawczym*. Wyd. Nauk. PWN.
- Kłosiński M. (2018). *Hermeneutyka gier wideo. Interpretacja, immersja, utopia*. Warszawa. Wydawnictwo IBL PAN.
- Konecki, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mielczarek, M. (2020). *Polityka aktywizacji w powiatowym urzędzie pracy. Logika działania pola pomocowego*. Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Platon (2008). *Obrona Sokratesa. Kriton. Uczta*. Hachette Polska.
- Siarkiewicz, E. (2010). *Przesłonięte obszary poradnictwa. Realia – iluzje – ambiwalencje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Siarkiewicz, E. (2018). Poradnicze praktyki jako performatywny projekt. Kto? Kiedy? W jakim celu? W: W. Danilewicz, J. Nikitorowicz, M. Sobeczki (Red.). *Ku życiu wartościowemu. Idee – Koncepcje – Praktyki*. Tom 2 (s. 357–371). Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Siarkiewicz, E. (2016). Poradnictwo jako performatywny projekt. Zaangażowani i działanie. W: E. Siarkiewicz, B. Wojtasik (Red.) *Uczenie się – Doświadczenie – Imersja. Poradnictwo zaangażowane* (s. 16–38). Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Turner, V. (1988). *The anthropology of performance*. Performing Arts Journal Publications.
- Winkin, Y. (2007). *Antropologia komunikacji. Od teorii do badań terenowych...* Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.